

Den, který tvořily české dějiny

9.7.1609

RUDOLFŮV MAJESTÁT

ANTLA
A SVĚT
NÁBOŽENSKÉ
VÝROBY

Paní Marcele Hrdinové
Památce paní Hany Habrmanové

Tato publikace je výstupem grantového projektu GAČR č. 401/08/P544 *Bratrská biskupská sídla jako komunikační centra nekatolické opozice mezi Majestátem a českým povstáním.*

Přebal:

Návrh praporce stavovského vojska s českým lvem. KNM V D 6, díl 2, f. 362. List vlepený do sborníku s výpisky Jeníka z Bratřic, vyňatý z rukopisu Archivu NM, č. 280.

Frontispis:

Vyobrazení Rudolfa II. v tisku *Bohemia viva*, 1609, f. A1b. Archiv NM, sign. rkp. č. 281, přív.

Copyright © Jiří Just, 2009
Layout © Pavel Štefan, 2009

ISBN 80-86515-67-2

PŘEDMLUVA

Jeden z dnešních historiků oprávněně poznamenal, že Majestát si z událostí roku 1609 získal více pozornosti dějepisců než všechny ostatní otázky projednávané na českém sněmu zasedajícím s přestávkami od ledna uvedeného roku po dlouhých třináct měsíců. A nejen to. Přehlédneme-li pestrou mozaiku historické práce posledních zhruba sto padesáti let, vidíme, že Rudolfův Majestát budil v určitých epochách větší zájem, než bychom vzhledem ke krátké existenci poměrů, jež nastolil, očekávali. Zaslouhou zvýšené pozornosti o národní dějiny v 19. století, zesílené později o vše, co souviselo s odporem vůči Habsburkům a katolickému světu, zapsalo se datum jeho vydání do obecného povědomí bezmála jako jeden z největších dní naší historie.

Ovšem, také Rudolfův Majestát tvořil české dějiny. A v různých dobách byl různým způsobem chápán jeho význam. Dnes máme mnohem větší míru svobody oprostít se od ideologických vlivů, které v minulých časech zatěžovaly bádání, a v širších souvislostech zhodnotit jeden z projevů stavovských politicko-náboženských snah předcházejících vypuknutí třicetileté války. Cílem naší práce je vylíčit souslednost dějů, jež vzniku dokumentu předcházely, i těch, které následovaly v souvislosti s jeho vydáním. Rádi bychom před-

stavili význam tohoto privilegia pro náboženské dějiny Čech, neboť do zmíněné kategorie Rudolfův Majestát náleží především. Zároveň nelze pominout politicko-společenský a v geografickém horizontu i středoevropský kontext. Ostatně úzká provázanost politických a náboženských cílů je pro začátek 17. století typická. Nechceme úspěch českých stavů, jímž vydání Majestátu nesporně bylo, vylicít jako monolit, pomník v zápase za náboženskou svobodu, jak to činili konfesní protestantští dějepisci. Tím se současně pokusíme oprostit od tendencí hodnotit jeho význam na pozadí moderních představ o fungování společnosti, což by snad leckterému čtenáři nebylo proti mysli. Trvalý zájem širší veřejnosti o toto „velké“ téma českých dějin dosvědčuje i opětovné vydání románového zpracování Josefa Svátka, k němuž došlo před třemi lety.

Sluší se uvést několik slov o pramenech. Nejdůležitějším z nich je chronologický záznam událostí provázejících sněm roku 1609/1610, pořízený na základě průběžně zapisovaných protokolů z jednání a označovaný podle svého redaktora jako *Budovcovo diarium*. Co do obsahu nejspolehlivějším rukopisem tohoto díla (Budovcův autograf neznáme) je objemný sborník o 1247 foliích, uložený v Archivu Národního muzea. Na rozdíl od mnoha dalších dochovaných opisů sněmovních Akt obsahuje řadu vložených dokumentů, ať již ve formě opisů nebo přívazků starých tisků. Údaje Budovcova diaria rozšiřují další důležitá historická díla, z nichž jmenujme *Historii církevní* novoutrakvisty Pavla Skály ze Zhoře a *Paměti* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka. Skálovo monumentální vyprávění je zpracováno na základě velkého množství pramenů, pro události provázející vydání Majestátu autor použil především zmíněného diaria a doplnil je řadou jiných

informací. Katolický konvertita Slavata spis pojal jako apologii obhajující postoje své i svých souvěrců v době, která předcházela stavovskému povstání. Události hodnotí z většího časového odstupu a jeho údaje jsou cenné zvláště tam, kde líčí jednání katolické strany, jež zůstala předákům opozice skryta. Z dalších pramenů upozorňujeme na archiv bratrského biskupa Matouše Konečného, nalezený teprve před třemi lety v rámci rekonstrukčních prací na mladoboleslavském Karmeli. Cenná je zejména korespondence mezi bratrskými biskupy, zachycující období od vydání Majestátu do počátků stavovského povstání.

Událostem zemského sněmu roku 1609/1610, vydání Rudolfova Majestátu a osudům osob s ním spojených věnovali zvláštní pozornost hlavně Anton Gindely, Ferdinand Hrejsa, Julius Glücklich a Kamil Krofta, v poslední době Josef Janáček, Jaroslav Pánek, Noemi Rejchrtová a Joachim Bahlcke. Pokusili jsme se zhodnotit výsledky jejich práce.

Na tomto místě rád vyslovuji poděkování osobám, které vznik nové knihy o Majestátu provázely. Nedošlo by k němu bez trpělivé shovívavosti mojí rodiny, ženy Karoliny a syna Jáchyma. Zvláštní poděkování patří Pavlu Sosnovcovi z Muzea Mladoboleslava, milým přátelům Heleně a Pavlovi Sedláčkovým, pracovníkům Národního archivu, a především prof. Petru Čornejovi, který se s mimořádnou pečlivostí ujal lektorace tohoto díla.

Snad ještě malý dovětek ohledně věnování. Knihu připisuji těm, které určovaly moje první kroky v poznávání minulosti: učitelkám (a ovšem i učitelům) dějepisu.

Kutná Hora, 9. ledna 2009

1)

ČESKÉ KRÁLOVSTVÍ A VÍRA PŘED MAJESTÁTEM

Kolik mlynářů, tolik měř; kolik farářů, tolik věř.

Přísloví z Gramatiky Jana Blahoslava

Na přelomu 16. a 17. století se celá Evropa ocitla v sérii konfliktů rozličného charakteru. Jeden z nich byl způsoben neutěšenou náboženskou situací, kdy se ve vzájemných sporech začaly se stále větší intenzitou střetávat přívrženci reformace, jež usilovala o nápravu žalostného stavu církve. Obnova jejího života, která se v první čtvrtině 16. století šířila napříč Evropou, byla vyvolána vitemberským vystoupením augustiniánského mnicha Martina Luthera v říjnu 1517. Jeho přívrženci na řadě míst nové teologické pohledy rozvíjeli a obohacovali, a vzhledem ke geografické poloze center, z nichž se hnutí šířilo, proto můžeme mluvit o dvou hlavních směrech obnovy – německé a švýcarské reformaci. Zatímco se pro první skupinu protestantů ujal název *luteráni*, ve druhém případě mluvíme o tzv. *kalvinistech* neboli *reformovaných*. Ženevský pastor Jan Kalvín je druhou výraznou postavou utvářející duchovní evropské dějiny raného novověku. I přes opakované pokusy svést oba proudy v 16. století do jednoho řečiště vedly neshody v některých teologických otázkách ke stále většímu odcizení obou stran. Kato-

lictví náporu reformace odolalo a prošlo vnitřní reformou, důrazně zahájenou na tridentském koncilu zasedajícím ve třech fázích v rozmezí let 1545–1563, a na územích, kde se nové učení rozšířilo, se pokusilo opětovně získat vliv. Hovoříme o tzv. rekatolizaci. Tyto konflikty lze sledovat i v zemích středoevropské monarchie, kde v posledních desetiletích 16. století ustupuje tolerantní křesťanský humanismus erasmíánského ražení a uvolňuje pozice více či méně bojovnému a doktrinálně jasně vyhraněnému konfesionalismu.

Čechy a Morava byly z velké části nekatolické a po valnou část 16. století zde můžeme sledovat poměrně pestré společenství forem náboženské praxe, které se různou mírou hlásily k evropským reformačním proudům, ale rozhodně nezapomínaly ani na svou husitskou tradici. Tato různorodost byla podmíněna dlouhodobou relativně pokojnou koexistencí dvou hlavních náboženských stran, katolíků a podobojích (utrakvistů), právně zakotvenou již v kompaktátech ujednaných mezi basilejským koncilem a husitskými Čechy a pojištěnou kutnohorským mírem z roku 1485. Do velké míry se však také rozvinula následkem přístupu habsburských panovníků k náboženským záležitostem Čech během druhé poloviny 16. století a jejich zápasu se stavovskou opozicí. Náboženská situace je v tomto období málo přehledná a v mnoha aspektech vývoje nepostižená moderním bádáním. Základní orientaci na počátku 20. století usnadnil církevní historik F. Hrejsa. Ten ve své rozsáhlé práci o České konfesi odlišil *novoutrakvisty*, recipující s větší či menší intenzitou myšlenky evropské reformace, od *staroutrakvistů*, přívrženců (vzhledem ke katolické pozici) nekonfliktních pořádků, které dolní konsistoř, vrcholný správní orgán podobojích, zachovávala a jež jako jediné byla vládnoucí strana ochotna trpět. Pře-

stože je *novoutrakvismus* širokým pojmem, pod který můžeme vedle filipistů dobře zahrnout i pravověrné luterány nebo u nás početně mnohem slabší skupinu sympatizantů učení ženevského reformátora Jana Kalvína, je příhodnějším označením onoho širokého proudu českých reformačně orientovaných nekatolíků než *luteráni*, které pod vlivem V. V. Tomka a A. Gindelyho razila starší česká historiografie a jež se sporadicky objevuje dodnes.

Z tohoto výměru se nám vymyká třetí náboženská strana zastoupená v Čechách i na Moravě, a tou je exkluzivní samostatné společenství Jednoty bratrské; počtem přívrženců nesrovnatelně menší (zdá se, že jejich podíl na obyvatelstvu Čech činil něco málo přes 1 %, na Moravě zhruba 3 %), kulturním významem patrné dodnes. Tyto hodnoty odrážejí ostatně i míru vlivu Jednoty na politické dění. Teprve v poslední čtvrtině 16. století se prostřednictvím svých šlechtických ochránců i členů třetího (městského) stavu začala aktivněji angažovat na kolbištích, kde se střetávaly zájmy panovníka a stavovské obce. Zhruba ve stejné době se stále více přiklápěla ke kalvinistickému modelu reformace, ale až do začátku 17. století žárlivě střežila svoji samostatnost. Byly to právě události spojené s vydáním Majestátu, které jejímu „koutkování“ učinily přítrž.

Nejvyšším správním orgánem českých nekatolíků – vyjma Jednoty bratrské, která disponovala vlastním kněžským řádem a biskupským zřízením – byla formálně již zmíněná konsistoř podobojí, nazývaná také konsistoří dolní, jež se ovšem na počátku 17. století nacházela v žalostném stavu. Od roku 1562, kdy byla vyňata z moci stavovské obce, osobil si právo jmenovat administrátora král a pražský arcibiskup prosadil svůj nárok poslední instance při odvolání od konsistorního

soudu. V době před Majestátem ovlivňoval její činnost dokonce úřad nejvyššího kancléře. Zároveň se úplně uvolnila vazba mezi konsistoří a univerzitou. To mělo za následek, že konsistoř podobojí respektovali pouze staroutrakvisté a jako správní orgán většiny českých nekatolíků přestala fungovat. V devadesátých letech 16. století uznávalo její autoritu jen sedm královských měst. Přestože se stavové pokoušeli situaci několikrát změnit a konsistoř opět uvést pod svoji správu, například při jednání o přijetí České konfese nebo aktivitou pražského profesora Petra Codicilla z Tulechova v roce 1582, nebyli úspěšní. Její reformu znemožnilo i posílení vlivu katolické strany zřízením stálé nunciatury u císařského dvora.

Vedle konsistoře je třeba věnovat několik slov univerzitě, s organizací utrakvistů původně institučně spjaté. K jejím hlavním úkolům patřila výchova úředníků rozličných úrovní městské a státní správy, učitelů partikulárních škol a také utrakvistického kněžstva. V roce 1562 jí v jezuitské klementinské koleji, proměněné v ústav se stejnými právy, jakými disponovala univerzita, a vytrvale rozšiřující nabídku studia, vyrostla vážná konkurence. Vzdělávací instituce založená císařem Karlem IV. v té době procházela obdobím stagnace, která se odrazila v relativně nízké úrovni výuky. Na začátku sedmdesátých let ustal její vliv na správu utrakvistické církve, neboť v rámci císařovy politiky byli její mistři odstraněni z řad přísedících konsistoře. Na povznesení jejího stavu neměl panovník zájem, protože hrozilo akutní nebezpečí, že se jejím prostřednictvím budou ještě více šířit myšlenky evropské reformace, které tak jako tak prostředkoval vzdělávací koncept reformačního humanismu, jenž univerzitu i v době její největší krize ovlivňoval.

V poslední čtvrtině 16. století se velká část českých nekatolíků alespoň formálně hlásila k České konfesi, věroučnému

textu, kterému dění okolo Majestátu vdechlo nový život, a proto je třeba vrátit se k jeho počátkům. Konfese, předložená v květnu 1575 císaři Maxmiliánovi II., byla koncipována jako společný vyznavačský text utrakvistů, kteří tíhli k evropské reformaci, a Jednoty bratrské, jež se sice odmítla vzdát své autonomie, výsad zvláštního společenství s vlastním kněžstvem i řádem, ale zároveň chtěla vyjádřit úzkou sounáležitost se stranou podobojí v naději, že jí to umožní pokojnou existenci. Dokument, který byl vypracován osmnáctičlennou stavovskou komisí složenou z novoutrakvistů a zástupců Jednoty, Maxmilián přijal, ale písemnou záruku náboženské svobody, jež měla být na českém vyznání založena, odmítl. Dvěma vyšším stavům pouze ústně potvrdil své rozhodnutí nezasahovat do náboženských záležitostí a slíbil, že je zanechává při novém vyznání a svobodě uplatňovat patronátní právo. Spočívalo v souboru práv a povinností spojených se správou farního obvodu (kolatury) včetně všech požitků k němu náležejících. Jejich nositel měl nejen pečovat o fyzický stav sakrálních staveb a vydržovat faráře, ale mohl je také dosazovat. A tato výsada byla pro šíření reformace klíčová, neboť vrchnost takto mohla, měla-li na tom zájem, udržovat konfesní kontinuitu duchovní správy.

Již při jednání o člancích konfese vystoupily na povrch rozdíly mezi zúčastněnými náboženskými stranami. Bratrský biskup Jan Kálef nejprve vyzval zástupce stavovské komise Albrechta Kamýckého ze Lstiboře, jenž náležel k Jednotě, aby se od práce raději distancoval, ale později, pravděpodobně pod nátlakem bratrské šlechty, společnému postupu nebránil. Někteří luteráni naproti tomu vznesli návrh, aby se stavové zasadili spíše o uznání augsburského vyznání, ovšem většina nekatolických stavů se klonila k myšlence vypracovat novou

konfesi. Bylo pro ni charakteristické přehodnocení zásadních luterských pozic ve prospěch teologického konceptu, který z luterství vzešel a po určitou dobu tvořil v jeho rámci věroučnou alternativu sympatizující s kalvínským proudem reformace, než byl samotnými pravověrnými luterány, od konce 80. let označovanými za *ubikvisty*, odmítnut a potlačován. K tomuto proudu *filipistů*, jehož označení je odvozeno od křestního jména Lutherova spolupracovníka Filipa Melancthona (podobně jako byli přívrženci křesťanského humanismu Erasma Rotterdamského označováni za *erasmiány*), se v Čechách hlásil značný počet podobojích a jeho nejhrořivějším zastáncem ve stavovské komisi byl pražský profesor Pavel Pressius.

I když je zcela zřejmé i pochopitelné, že hlavním pramenem České konfese byla tzv. *Augustana*, luterské vyznání víry podané v roce 1530 císaři Karlovi V., odkud je s větší či menší úpravou přejata většina článků, ozývá se v ní vliv i konfese bratrské a dřívějších novoutrakvistických textů. *Bohemica* sice přejímá luterské učení o ospravedlnění, ale rozšiřuje je vytčením pevného místa posvěcení a úlohy dobrých skutků, traktované jak v bratrské, tak již v husitské teologii. Charakteristická je pro ni absence anathemat – odsuzování odlišných teologických postojů, například učení křtěneckých skupin – i poměrně smířlivý duch konfese. Byla ostatně od počátku pojata spíše jako text zastřešující různorodé náboženské formy zastoupené mezi utrakvisty a v Jednotě bratrské, nikoliv jako výlučné pravidlo víry, striktně vymezující určitá teologická hlediska v konfrontaci s jinými reformačními směry. V tom spočívá její odlišnost od řady dobových věroučných textů a zároveň i vztah ke kompaktátům a kutnohorskému náboženskému míru. Pokouší se vystihnout spíše to, co je spo-

lečné české náboženské tradici, a příliš nezabíhá do subtilností teologických výměrů, počítá se soužitím rozličných forem náboženské praxe, nikoliv s prosazováním jednoho vyznání na úkor druhého. V jistém smyslu ji můžeme označit – poněkud paradoxně – za „nadkonfesní“ text.

Vedle nového vyznání byl vypracován řád o jedenácti článcích, podle kterého měla být obnovená církevní organizace spravována. Stavové byli oprávněni volit administrátora a pět přisedících utrakvistické konsistoře, král měl jejich volbu pouze vzít na vědomí. Hlavním úkolem konsistoře mělo být dosazování kněžstva a rozsuzování záležitostí manželského práva. Od jejich rozhodnutí nemělo být odvolání. Nové zřízení počítalo s obnovením vazby mezi univerzitou a konsistoří, která měla mít své sídlo právě v Karolinu. Zde by úřadovali její přisedící a mezi nimi i univerzitní mistři. Rektor univerzity měl spolu s konsistoří rozhodovat při nejzávažnějších případech duchovního soudnictví a ve věroučných sporech. V rámci jednání o konfesi byla proto předložena také reforma Karolina, která předpokládala i lepší hmotné zabezpečení vzdělávacího ústavu. Tyto záměry však ztroskotaly společně s neúspěchem jednání o přijetí konfese. Realizována nebyla ani obnova univerzity podle návrhu Petra Codicilla, v němž se poprvé objevuje úřad defensorů, pověřených dohledem nad jejím chodem a garantujících její existenci. Aby se bilance nejevila tak záporná, je nutno dodat, že univerzita udržovala na vysoké úrovni síť městských škol, pro něž vychovávala učitelský dorost, což patřilo od druhé poloviny 16. století k jejím hlavním úkolům. Nová naděje na provedení potřebných reforem vyvstala teprve v souvislosti s udělením Rudolfova Majestátu.

Výklad o vzniku České konfese je nutný pro porozumění, proč se právě ona stala základem, o němž se mělo opírat uznání

náboženské svobody v Čechách na počátku 17. století. Byl to text sestavený v roce 1575 primárně za účelem legalizace a umožňující alespoň formální sjednocení poměrně širokého spektra nekatolíků. Je příkladem úspěchu, pro který bylo nezbytné uplatnění společného postupu nekatolíků, jehož ideovým tvůrcem byl Bohuslav Felix Hasištejnský z Lobkovic. Oprávněně předpokládal, že tato jednota ještě více posílí vliv nekatolických vrchností na duchovní správu v zemi, zejména v rámci jednotlivých panství. Česká konfese však měla své odpůrce i mezi nekatolíky. Nepřijali ji staroutrakvisté v čele s konsistoří podřízenou králi, kteří sledovali se silnou nedůvěrou téměř všechno, co přicházelo s evropskou reformací. Pro ně byla spolupráce s novoutrakvisty nemyslitelná. Absence silné osobnosti v čele Jednoty bratrské, která by byla myšlenke nové společné konfese a mezikonfesní spolupráci významněji nakloněna, byla důvodem počátečních opatrných až rozpačitých postojů této náboženské skupiny včetně velké části její stavovské obce. Jan Augusta, který o těsnou spolupráci s utrakvisty usiloval, byl v době jednání o Českou konfesi již několik let mrtev a s ním odešel i vstřícný postoj k podobojím, který nikdo z významnějších představitelů Jednoty nenásledoval. Jakékoliv nové vyznání pochopitelně odmítala strana katolická, která s nejednotou nekatolíků naopak pevně počítala, i když se v jejím středu objevily sklony k ústupkům. Patrně rozhodující moment v přístupu katolíků znamenalo odmítnutí České konfese ústy Viléma z Rožmberka na konci června 1575.

K prosazení přijetí nové konfese scházela stavovské opozici větší jednota ve společném postupu na politické rovině, podpořená promyšlenější a důslednější nábožensko-politickou koncepcí. Její absence byla mimo jiné odrazem náboženské

roztržštěnosti české společnosti, která ve druhé polovině 16. století zesilovala úměrně k věroučnému a institučnímu vyhraňování jednotlivých směrů evropské reformace. Jak se tato mohla prosazovat v zemi, kde byl vedle katolictví druhým legálně povoleným vyznáním pouze kompaktní utrakvismus? Umožňovala to samostatnost vrchností v obsazování farností svých panství, důsledná aplikace patronátního práva, jeden z významných výdobytků husitské revoluce.

Bylo řečeno, že dohled nad dolní konsistoří si ve druhé polovině 16. století osobil král a stavové ztratili na její chod vliv. Všeobecný nedostatek kněžstva, rozdílné konfesní zájmy jednotlivých vrchností a odpor ke konsistoři, závislé na panovníkovi a katolické církvi, vedly k tomu, že farnosti byly stále více obsazovány duchovními vzdělanými na protestantských univerzitách v říši a tamtéž i ordinovanými: v luterském Sasku, později také v reformovaném Anhaltsku a na jiných místech. O počtu zahraničních ordinací utrakvistů svědčí zpráva kněží podobojích, kteří se bezprostředně po vydání Majestátu vyjádřili k reformě konsistoře. Nezapomněli uvést, že pouze *kněžstva [...] svěcení vitemberského jest na sta [...] a zvláště na gruntech pana Petra z Rožmberka a pána z Smiřic*. Ve svém důsledku tak panovníkova snaha o podřízení konsistoře podobojí, vedená v zájmu posílení dohledu nad církví v Čechách a podpory rekatolizačního úsilí, vedla k opačnému efektu. Ztráta respektu k úřadu centrální církevní správy nekatolíků se projevila v posílení konfesní různorodosti a vzrůstajícím vlivu evropské reformace na české poměry. Lze jen spekulovat, zdali by povolení České konfese - včetně reformy konsistoře podobojí pod správou stavů jakožto orgánu, který měl dohlížet i na jednotu učení - neznamenal pro vládní stranu menší riziko, než jaké před-

stavovala celá řada malých „reformací“ v rámci jednotlivých panství, které podnikaly na vlastní pěst vrchnosti.

Při tomto konfesním rozvrstvení nás ani nemůže překvapit, že i v českém prostředí vzrůstá v uvedeném období rivalita mezi jednotlivými reformačními směry, napodobující s mírným zpožděním situaci v Evropě. Luteráni podrážděně reagují na rostoucí počet přívrženců učení Jana Kalvína, k němuž v říši dochází právě na jejich účet. Prohlubují se teologické rozpory a je to také dogmatická nejednotnost protestantů, díky níž zaznamenává rekatolizační úsilí první úspěchy. Na přelomu 16. a 17. století pozorujeme v Čechách a na Moravě vzrůstající citlivost k množícím se případům fenoménu konverzí, poměrně běžnému jevu od dob husitských. Sílicí přestupy ke katolické víře jsou jedním z průvodních jevů krize reformace a jsou vedeny rozličnými důvody. Vedle pohnutek daných vnitřním přesvědčením, které můžeme sledovat například u Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka, se objevují i motivy vnější. Možnost kariéry ve dvorských službách stála patrně za rozhodnutím Albrechta z Valdštejna. Náboženství transformované v politickou ideologii vede ke lhostejnosti vůči vyznání a jeho duchovnímu rozměru vůbec, a konverze se tak může stát i ryze formálním jevem. V životní dráze Karla z Liechtenštejna postrádáme nenávisť vůči „kacířům“, která je téměř organickou součástí mentality uvědomělých konvertitů. Svou roli - a zřejmě nikoliv zanedbatelnou - sehrála též přitažlivost obrysů nové kulturní epochy na intelektuální úrovni. Ale i přes úspěchy strany katolické setrvává na začátku 17. století velká část obyvatel Čech při reformaci. Jakékoliv přesnější údaje scházejí, jen přibližné jsou odhady týkající se dvou vyšších stavů. Mezi pány se v Čechách více než čtvrtina osob hlásila ke katolictví, ve stavu rytířském je to

však pouhá čtrnáctina. Mezi účastníky sněmu v roce 1609 nacházíme jen desetinu katolíků či staroutrakvistů. Ani přesný statistický přehled ovšem nemůže postihnout intenzitu náboženského vnímání. Zde můžeme přestat na konstatování, že velká část obyvatel byla nábožensky vlažná a vůči teologickým otázkám vůbec lhostejná. To se pochopitelně týkalo všech zastoupených stran. Přesto nelze přehlédnout, že čeští nekatolíci vstupovali do počátku 17. století s výraznou nevýhodou. Byla to právě jejich prohlubující se konfesní roztržštěnost, latentně hrozící věroučnými konflikty, zatímco strana katolická promyšlenou disciplinarizací přiváděla své členy „už jen“ k většímu respektování reforem provedených na tri-dentském koncilu a vyšší intenzitě duchovního života.

Na politické scéně se objevila pevně semknutá menšina rozhodných katolíků, která úzce spolupracovala s místními preláty, papežskou kurií a španělskými vyslanci. V Čechách sledujeme příznaky koordinovaného rekatolizačního úsilí již od 80. let. Souvisí s přeložením nunciatury, úřadu stálého vyslance papežské kurie, k císařskému dvoru Rudolfa II. do Prahy, k němuž došlo v roce 1583. Již o rok později narýsoval nuncius Francesco Bonhomini představu soustavného posilování vlivu katolické církve. První domácí program rekatolizace spočíval v postupném obsazování nejvyšších zemských a dvorských úřadů rozhodnými katolíky a v důsledně prokatolické výchově mladé generace, zejména prostřednictvím jezuitského řádu, vynikajícího mimořádnou misijní aktivitou. Vedle pražské vznikají jezuitské koleje v Českém Krumlově, Chomutově a Jindřichově Hradci. Papežští nunciové získávají silný vliv v zákulisí české politické scény i v dalších zemích Koruny. Na konci 90. let začíná nést rekatolizace první plody. Konvertují někteří zástupci vyšší šlechty - uvedme zde ales-

poň dvě postavy, s nimiž se v následujícím líčení budeme setkávat: Viléma Slavatu z Chlumu a Košumberka a Karla z Liechtenštejna. V obou případech jde o odchovance bratrských škol; u Slavaty máme dostatek důvodů k domněnce, že jeho konverze byla vedena vnitřními motivy a nedošlo k ní z kariérních nebo jiných vnějších příčin. Katolictví začínají v rámci jednotlivých panství výrazně podporovat první rozhodné vrchnosti, což pociťují osedlí jiných vyznání.

Ještě před koncem století, v roce 1599, došlo k významné změně v nejvyšších zemských úřadech. Císař na radu nuncia Filipa Spinelliho a španělského vyslance Guilléna de San Clemente vyňal z působnosti české kanceláře náboženské a církevní záležitosti a jejich vyřizování svěřil katolíkovvi Kryštofovi z Lobkovic. Úřad kancléře, řídící celou administrativu zemských úředníků, byl totiž léta neobsazen a tuto činnost zajišťoval místokancléř Kryštof Želinský ze Sebuszína. Jeho příslušnost k novotrakvistům pochopitelně poznamenávala řadu rozhodnutí kanceláře a byla účinnou brzdou rekatolizačních pokusů. Na počátku září 1599 nastoupil do úřadu nejvyššího kancléře rozhodný katolík Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a Želinský vzápětí požádal císaře o uvolnění z úřadu. Panovník neměl důvod nevyhovět a na Želinského místo byl uveden Jindřich Domináček z Písnice. O významu tohoto kroku, českou historiografií označovaného jako „pád Želinského“, svědčí záznam Viléma Slavaty, který jej ve svých Pamětech pokládá za *počátek k promovírování svaté víry katolické*. Také při obsazování staroměstské rady v témže roce se výraznou měrou uplatňují osoby katolického vyznání. Císař současně odebírá radě vysoce postavených nekatolíků ve správě komorního majetku právo držet na svých zámcích a ve městech vlastní kazatele, v Olomouci a Brně nařizuje uza-

vřít nekatolické školy. Ale vraťme se ještě k Lobkovicovi. Zmíněná Slavatova slova lze interpretovat jako reakci na odchod protestanta Želinského, který znamenal konec vlivu nekatolíků ve vysokých zemských úřadech, ale stejně dobře i jako charakteristiku nového kurzu, jenž přišel s Popemem z Lobkovic. Tento ambiciózní a nadmíru schopný politik byl rozhodným zastáncem absolutistické vlády, která může být úspěšná jedině za předpokladu, že bude provázena snahou o konfesní jednotu, tedy úsilím o hegemonii katolické víry. S jeho posláním jej pojily také rodinné poměry, neboť Lobkovicova manželka Polyxena z Pernštejna, ovdovělá z Rožmberka, byla vedle své matky Marie Manrique de Lara duší tzv. *fación española*, skupiny osob sympatizujících se španělskou politikou uplatňovanou na císařském dvoře, která se scházela v Lobkovickém paláci na Hradčanech. Cílevědomou a promyšlenou prací Lobkovic vybudoval z české kanceláře centrum katolické politiky, kolem kterého shromáždil řadu podobně smýšlejících, mimo jiné i Viléma Slavatu nebo Jaroslava Bořitu z Martinic. Programem jádra dvorské strany bylo posílení panovnické moci na úkor stavů. V době, kdy opozice podnikla razantní kroky k upevnění svého postavení v politickém systému země, představovala Lobkovicova skupina jedinou sílu, která byla náporu schopna efektivně čelit. Do značné míry právě ona představovala vlastního architekta a garanta císařské politiky v zemích Koruny české a sám Lobkovic je jednou z hlavních postav dramatu, jenž vstoupil do dějin jako „vydání Rudolfova Majestátu“. Nikoliv náhodou se stal českými nekatolíky nenáviděnou osobou, „jezuitským pacholátkem“ a „zpronevěřilým synem vlasti“.

V roce 1599, který je ve výše naznačeném ohledu zlomový, dochází ke změnám širokého dosahu i na moravské scéně.

Také zde získávají řadu důležitých zemských úřadů katoličtí aristokraté, viditelně podporující habsburskou politiku. Ve společensko-politickém systému představují tyto změny výraznější anomálii než události v Čechách, neboť většina moravského panského stavu patřila k nekatolické straně a reformace se zde v několika ohledech rozvinula do pokročilejšího vývojového stupně než v největší zemi české Koruny. V květnu téhož roku olomoucká kapitula na návrh papeže volí biskupem kardinála Františka z Dietrichštejna, ačkoliv jej moravští stavové odmítají jako cizince, který v dostatečné míře neovládá češtinu. Dietrichštejn se narodil v Madridu jako syn císařského vyslance Adama z Dietrichštejna, jeho matkou byla Španělka a on sám se zřejmě cítil doma v Římě. A byla to právě přízeň papeže Kle-menta VII., díky níž dosáhl ani ne třicetiletý kardinálského klobouku. Dietrichštejn se ihned po příchodu na Moravu v úzké spolupráci s českým politickým centrem, vedeným kancléřem Lobkovicem, pustil do pronásledování „kacířstva“ a stal se hlavním exponentem císařské politiky na Moravě. Personální kontinuita olomouckého biskupství, ale i majetkové zázemí, jemuž se sekularizace církevních statků v rozsahu, jaký spatřujeme v Čechách, vyhnula, předurčovaly tuto instituci k úloze centra rekatolizačních snah. Prestiž olomouckého biskupa byla posilována uplatňováním práva biskupské volby a postavením jeho úřadu v politickém systému země. Jako přední člen panského stavu obsadil významná místa na zemském sněmu a soudu. Je nasnadě, že nejvyšší kancléř Popel z Lobkovic a Dietrichštejn, oba rozhodní katolíci s mimořádnou schopností „dělat politiku“, záhy vytvořili tandem, který se stal příslibem úspěchu protireformační ofenzívy. Tomu nasvědčoval i koordinovaný postup katolického

křídla v rámci jednotlivých zemí Koruny, mnohem efektivnější než vzájemné kontakty protestantských předáků rozličného charakteru a intenzity.

Počátek 17. století v Čechách také svědčí o pokrocích v obnově činnosti organizační struktury katolické církve, která se velmi dlouho vzpamatovávala z vyčerpávajícího soupeření s několika vlnami reformace. Rudolf II. její činnost v rámci své politiky sice podporoval, ale jeho jednání postrádalo jakýkoliv hlubší zájem o stav věcí, koncepčnost i potřebnou vytrvalost. Listem z 15. dubna 1601 císař ustavil pražského arcibiskupa kolátorem far na svých soukromých císařských statcích, ale neprojevil výraznější ochotu k další součinnosti, když na řadě míst obyvatelé katolického kněze odmítli přijmout. Málo utěšující stav církevní správy měla změnit diecézní synoda kněžstva, svolaná v roce 1605 z podnětu arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé do Prahy. Je výrazným mezníkem v dějinách předbělohorské katolické církve, neboť jde o první široce pojatý pokus zasáhnout do obnovy její struktury v celozemském měřítku. Hlavní důraz byl položen na posílení disciplíny kněžstva a jeho schopnosti cílevědomě ukazovat svým farníkům cestu ke spáse. Kněžím byl podán návod, jak správně konat bohoslužby a vysluhovat svátosti, jak s náležitým efektem připravovat kázání. Byli také poučeni o základních tématech, která se v předcházejícím století stávala předmětem kritiky reformace, o úctě k ostatkům svatých, ctění obrazů, pověrách obecného lidu, odpustcích, svěcení nedělních a svátečních dní, postech, ale také o úpravě sakrálních staveb, patronátním právu a usneseních tridentského koncilu. Jednalo se mimo jiné o výchově mládeže a farních školách, ale též o přípravě kněžského dorostu. Děkanům bylo nařízeno, aby čtyřikrát do roka svolávali k poradám

kněze svých okrsků, a synoda stanovila i program těchto setkání. Zasedání synody, které začalo na sv. Václava a trvalo tři dny, se účastnilo přibližně 200 kněží, což byl vzhledem ke stavu katolické církve v Čechách úctyhodný počet, ačkoliv část přítomných se hlásila ke staroutrakvismu. Po smrti Zbyňka Berky z Dubé se stal arcibiskupem štýrský šlechtic a pasovský kapitulní děkan Karel hrabě z Lamberka, který byl současně zvolen i velmistrem řádu křižovníků s červenou hvězdou. Pokračoval v zavádění reforem stanovených tri-dentským koncilem a v úřadě setrval až do roku 1612. Jeho zbožnost a horlivost však nemohly nahradit absenci zkušeností v pastorační činnosti i nedostatek diplomatické obratnosti, pro jeho úkol nezbytných. Z titulu svého úřadu byl sice jednou z klíčových postav katolické strany, ale do běhu událostí okolo Majestátu i z důvodu častých nemocí příliš nezasahoval.

Jakou roli v dění doby hraje český panovník? Jaké jsou vlastně jeho náboženské postoje a nakolik je schopen ovlivňovat situaci ve své monarchii? Nebo dokonce, do jaké míry je možné činit jej za ni odpovědným? Mezi lety 1598–1600 prošel Rudolf II. velkou osobní krizí. Byla provázena rychlým úpadkem duševních sil a pevné vůle, způsobeným mimo jiné i pohlavní chorobou, jenž ústil v návalech strachu ze ztráty vlády, přerůstajících ve stihomam. Císař se stával snadno manipulovatelným a neschopným udržet běh věcí pod kontrolou. Hojně toho využívali jak konspirátoři vysoké politiky, tak řadoví služebníci sledující pouze omezený hmotný prospěch. V náboženských otázkách zůstal Rudolf vlažným až formálním katolíkem a jakékoliv zaujetí ve věcech víry mu bylo bytostně cizí. Náboženské spory doby a ostatně i vladařské povinnosti vnímal jako rušivý element, který jej

vytrhoval ze světa rozličných osobních zájmů. Na pozadí mnoha jeho rozhodnutí lze proto spatřovat spíše iniciativu různorodých skupin osob, aktivními politiky zemských úřadů počínaje a dvořany z bezprostředního císařova okolí konče. Jeho úloha v politickém pohybu doby je víceméně pasivní a ke škodě věci až příliš často určována momentálním psychickým stavem.

Mnohem větší vliv než domácí katolická církevní hierarchie měli na Rudolfa zástupci dvou významných mocenských celků, které náležely k pilířům katolické strany. Vedle působení papežského nuncia, jak již bylo naznačeno v předcházejících řádcích, jsme svědky přinejmenším stejně intenzivní aktivity vyslance španělské říše, která byla úměrná postavení monarchie, nad níž slunce nezapadalo, v rámci evropské politiky. Oběma mocnostem, španělské říši i středoevropské podunajské monarchii, vládli Habsburkové. Jejich politické cíle byly i přes rozličný charakter použitých prostředků ve stěžejních bodech totožné a přes poměrně velkou geografickou vzdálenost rezidencí koordinovány. Hlavními rysy habsburské politiky byla na počátku 17. století snaha o centralizovanou formu vlády, a to i na úkor politických výsad stavovských obcí jednotlivých zemí, a na rovině náboženské podpora katolické církve, orientovaná na rozšiřování jejího vlivu a směřující k prosazení úplné konfesní hegemonie.

Situace nekatolíků v Čechách se zjevně zhoršila na počátku září 1602, kdy Rudolf II. na naléhání katolické vládní strany, nuncia i arcibiskupa obnovil platnost svatojanského mandátu. Ten byl sice namířen zejména proti bratřím - členové Jednoty jsou v něm ztotožněni s pikarty a postaveni mimo zákon - ale jeho znění umožnilo pronásledovat i novoutrakvisty. Obsahoval totiž formulí, že zem-

ské zřízení dovoluje trpět jen katolíky a utrakvisty podle kompaktát uznaných basilejským koncilem, tedy pouze staroutrakvisty. Zemští úředníci s prováděním mandátu neotáleli. Citelně byla postižena bratrská obec v Mladé Boleslavi, kde byla ještě do konce roku zavřena impozantní budova bratrského sboru a zabaven další nemovitý majetek. Osoby, které se proti vykonávání mandátu postavily, byly obeslány do Prahy, uvězněny a propuštěny teprve na závazek, že budou chodit do děkanského kostela. Čeští nekatolíci se po vydání mandátu nezmohli na výraznější odpor. Dočkali se za to výtek Karla st. ze Žerotína, hlavy moravských nekatolíků, neboť taková tolerance královské svévole může prý mít neblahé následky.

Teprve na sněmu zahájeném v lednu 1603 se ozvaly první projevy nesouhlasu mezi rytířským stavem. Zazněly stížnosti, že arcibiskup mnohým vrchnostem brání svobodně obsazovat kolatury kněžími podobojí, kteří se nespravují utrakvistickou konsistoří, a že takové počínání stojí v rozporu se slibů Maxmiliána II. Na důkaz byla uvedena řada jmen vrchností, kterým se a *summou mnohejm jinejm* [...] *v jejich kolaturách překážka děje*. Rytíři si za svého mluvčího vybrali nepřítelů zámožného, ale vzdělaného bratrského šlechtice Václava Budovce z Budova. Již delší dobu působil v císařských službách, mimo jiné také jako hofmistr u císařského vyslance v Cařihradu, kde pobyl sedm let, a po návratu do vlasti se stal vysokým úředníkem apelačního soudu. Budovec podle svých pozdějších výpovědí svolil až na nátlak přátel, *po mnohých odpořích*, a teprve když *páni z obce tuze na svém státi ráčili*. Ale je docela dobře možné, že jej k této aktivitě vybídli již před sněmem právě jeho dobrý přítel Karel st. ze Žerotína, jak se jeví na základě jejich vzájemné korespondence.